

УДК 347.95

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.46>

СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ «ВІДКРИТІСТЬ», «ГЛАСНІСТЬ» І «ПУБЛІЧНІСТЬ» ПРИ РОЗКРИТТІ ЗМІСТУ ПРИНЦИПУ ГЛАСНОСТІ ТА ВІДКРИТОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Тімонов А.І.,

аспірант кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ,
адвокат

Тімонов А.І. Співвідношення категорій «відкритість», «гласність» та «публічність» при розкритті змісту принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві України.

У статті обґрунтовується актуальність і необхідність подальшого поглибленого наукового дослідження змісту та значення принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві України. Автором розглянута проблема співвідношення категорій «відкритість», «гласність» і «публічність» при розкритті змісту принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві України. Наголошено, що зміни, які відбулися за останні роки в економіці, політиці, праві України, впливають на розвиток доктрини правових принципів, зокрема й на розвиток теорії принципів цивільного процесуального права.

У праці обстоюється теза про те, що наразі вказану засаду варто розглядати як дві основні вимоги до суду, що й має позначатись і в назві цього принципу – принцип гласності та відкритості в цивільному судочинстві України. Цей висновок, як уже зазначалося, зокрема підтверджується й оновленим цивільним процесуальним законодавством.

Зважаючи на національне цивільне процесуальне законодавство, положення міжнародно-правових актів, практику ЄСПЛ, можна дійти висновку, що змістовні положення принципу гласності та відкритості цивільного судочинства мають сприяти завданням судочинства, безпосередньо справедливому судовому розгляду, забезпечення якого є одним з основоположних принципів демократичного суспільства у значенні Конвенції (п. 56 рішення ЄСПЛ від 10 грудня 2009 р. у справі «Шагін проти України», п. 79 рішення ЄСПЛ від 4 грудня 2008 р. у справі «Белашев проти Росії»). Обов'язковою складовою принципу гласності та відкритості цивільного судочинства є його відкритість, оскільки відмова національних органів повідомити заявникові про дату та час слухання в цій справі розглядалася як порушення гласності судового

розгляду (п. 40 рішення ЄСПЛ від 8 листопада 2005 р. у справі «Стрижак проти України»).

У статті доведено, що реалізація принципу гласності та відкритості цивільного судочинства відбувається, з одного боку, досягненням завдань і мети цивільного судочинства, а з іншого – реалізацією права на справедливий судовий розгляд та одну з його складових – права на доступ до правосуддя.

Ключові слова: право на доступ до правосуддя, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, принцип гласності та відкритості в цивільному судочинстві України, рішення Європейського суду з прав людини, принципи цивільного судочинства, цивільне судочинство, гласність, публічність, відкритість.

Timonov A.I. Correlation of categories of "transparency", "visibility" and "publicity" when revealing the content of the principle of publicity and transparency in civil judiciary of Ukraine.

The author of the article has substantiated the relevance and necessity of further in-depth scientific research of the content and significance of the principle of publicity and transparency in civil judiciary of Ukraine. The author has studied the problem of correlation of the categories of "transparency", "visibility" and "publicity" when revealing the content of the principle of publicity and transparency in civil judiciary of Ukraine. It has been emphasized that the changes that had recently taken place in the economy, politics and law of Ukraine affect the development of the doctrine of legal principles, in particular, the development of the theory of principles of civil procedural law.

The author of this work argues the thesis that the specified basis should be currently considered as two main requirements for the court, which has to be indicated in the title of this principle – the principle of publicity and transparency in civil legal proceedings of Ukraine. This conclusion, as it has been already noted, is particularly confirmed by the updated civil procedural legislation.

Taking into account the national civil procedural legislation, the provisions of international legal acts, the ECHR case-law, one can make a conclusion that the substantive provisions of the principle of publicity and transparency of civil legal proceedings should contribute to the tasks of the judiciary, directly to a fair trial, whose guaranteeing is one of the fundamental principles of a democratic society in terms of the Convention (paragraph 56 of the ECHR judgment of 10 December 2009 in the case of "Shagin v. Ukraine", paragraph 79 of the ECHR judgment of 4 December 2008 in the case of "Belashev v. Russia"). A mandatory component of the principle of publicity and transparency of civil legal proceedings is its openness, since the refusal of the national authorities to inform the applicant about the date and time of the hearing in this case was considered as a violation of publicity of the trial (paragraph 40 of the ECHR judgment of 8 November 2005 in the case of "Strizhak against Ukraine").

The author of the article has proved that the implementation of the principle of publicity and transparency of civil judiciary takes place, on the one hand, by achieving the tasks and purpose of civil legal proceedings, and on the other, by implementing the right to a fair trial and one of its components – the right to access to justice.

Key words: the right to access to justice, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 4 November 1950, the principle of publicity and transparency within civil legal proceedings of Ukraine, the judgment of the European Court of Human Rights, principles of civil legal proceedings, civil judiciary, visibility, publicity, transparency.

Постановка проблеми та її актуальність.

Проблема принципів активно досліджується у доктрині цивільного процесуального права. Так, М.М. Ясинок принципи цивільного судочинства визначає як загальні, основні положення, які закріплені в нормах права й діють у межах цивільної процесуальної форми, регламентуючи при цьому повноваження, процесуальну діяльність суду та інших учасників процесу, їхнє процесуально-правове становище [36, с. 5, 8]. Н.Ю. Сакарою під принципами цивільного судочинства пропонується розуміти «нормативно закріплені вимоги, що відбивають цінності цивільного процесуального права, відтворюють стандарти справедливого судочинства та визначають порядок його здійснення, які пред'являються до суду та інших учасників судового процесу, що носять загальний, стабільний та імперативний характер, виконуючи регулятивну й інтерпретаційну функції щодо звичайних норм цивільного процесуального права» [26, с. 87].

У працях науковців зокрема досліджується проблематика визначення поняття (ознак поняття) та змісту принципів цивільного процесуального права. О.В. Рожнов звертає увагу на наявність ознак принципів цивільного судочинства, до яких віднесено зміст принципів, тобто систему основоположних ідей судочинства, їхню нормативну природу, дієвість і пріоритетність, які можна порівняти зі звичайними нормами права; закріпленість у нормах цивільного процесуального законодавства; пов'язаність із цивільним процесом тощо. У результаті сформульовано визначення принципів цивільного судочинства як таких, що являють собою систему правових вимог, завдяки яким забезпечується своєчасність розгляду й вирішення цивільних справ шляхом найбільш повного й раціонального використання процесуальних засобів, спрямованих на швидке й правильне вирішення цивільних справ [25, с. 5, 12].

Серед останніх досліджень проблеми принципів у доктрині цивільного процесуального права слід виділити ґрунтовне монографічне дослідження В.А. Кройтора «Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики» (2020 р.) [12] та його дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук [15; 16]. Вчений надає наступне визначення поняття принципів цивільного судочинства (беручи за основу виокремлені суттєві ознаки поняття принципів цивільного судочинства та наявні доктринальні підходи до їх розуміння), під якими слід розуміти вихідні, основоположні засади, які є об'єктивними за змістом і суб'єктивними за формою втілення, виражають найбільш загальний характер правових вимог, що ставляться до суду й учасників цивільного процесу, є універсальними, оскільки впливають на всі цивільно-процесуальні норми, потребують урахування під час кожного правозастосування, мають імперативний характер, бо відхилення від них неприпустиме, і визначають процес формування, функціонування та розвитку всієї галузі цивільного процесуального права [15, с. 7].

Привертає увагу, що майже всі дослідники зауважують, що зміни, які відбулися за останні роки в економіці, політиці, праві України, впливають на розвиток доктрини правових принципів, зокрема й на розвиток теорії принципів цивільного процесуального права. У міру розвитку суспільних відносин і галузі права певною мірою змінюються їх склад, зміст, сфера застосування, гарантії реалізації, що потребує відповідного наукового дослідження. Як влучно зауважила дослідниця проблеми принципів цивільного процесуального права О.О. Штефан, семантичне значення цього терміна вказує на соціальні зміни в суспільстві у процесі його розвитку, стан

законодавства у відповідний історичний період, що впливає на характер і здійснення судочинства стосовно розгляду та вирішення цивільних справ. Тому визначення принципів цивільного процесуального права перебуває в постійному розвитку [35, с. 5-6]. Зазначене повною мірою стосується й одного з основних принципів цивільного процесуального права – принципу гласності й відкритості цивільного судочинства.

Особливої гостроти набуває проблематика принципу гласності та відкритості цивільного судочинства у процесі здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану, який введено на території нашої країни в результаті військової агресії РФ проти України з 24 лютого 2022 року.

Вважаю, що питання визначення змісту принципів цивільного процесуального права загалом і принципу гласності та відкритості цивільного судочинства в ході здійснення правосуддя зокрема, не втрачають своєї актуальності та потребують ще більшої уваги науковців і практиків. Окремого дослідження потребує проблема співвідношення категорій «відкритість», «гласність» і «публічність» при розкритті змісту принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві України.

Стан опрацювання проблеми. Окремі питання, присвячені розкриттю значення принципу гласності та відкритості цивільного судочинства, в сучасній доктрині цивільного процесуального права досліджували: І.О. Ізарова [3], В.В. Комаров [17], В.В. Король [5], В.А. Кройтор [6–16], Ж.М. Мельник-Томенко [18], А.Г. Серветник [27], В.І. Тертишніков [29–31], Ю.А. Турлова [32, с. 195–198], М.Й. Штефан [34], О.О. Штефан [35] та інші. Аналіз наявних досліджень свідчить про неоднозначність підходів до розуміння значення принципу гласності та відкритості цивільного судочинства та, як наслідок, про неоднозначність бачення реалізації його окремих аспектів у процесі здійснення цивільного судочинства в Україні.

Мета статті. Зважаючи на зазначене, варто проаналізувати наявні в цивільній процесуальній доктрині підходи до визначення співвідношення категорій «відкритість», «гласність» і «публічність» при розкритті змісту принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві України.

Виклад основного матеріалу. Принцип гласності та відкритості цивільного судочинства є конституційним і міжгалузевим принципом цивільного процесуального права, який має нормативне закріплення як на національному, так і на міжнародному рівнях правового регулювання.

На національному рівні ст. 129 Конституції України закріплений як засада судочинства

принцип гласності судового процесу та його повне фіксування технічними засобами [4]. У чинному процесуальному законодавстві зазначений принцип закріплено в переліку основних засад (принципів) цивільного судочинства. Безпосередньо він закріплений у п. 3 ч. 3 ст. 2 ЦПК України [33]. Крім того, сутність принципу гласності та відкритості цивільного судочинства розкривається у ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII [21], а також у статтях 7 та 8 ЦПК України [33].

У доктрині цивільного процесуального права існує певна дискусія щодо складових принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві. Розглядаючи співвідношення цих понять, доцільно звернутися до тлумачних словників української мови. Слово «гласність» є абстрактним іменником слова «гласний», що означає «доступний для широкої громадськості; відкритий, публічний» [28, с. 80; 1, с. 244]. Своєю чергою, слово «відкритість» – це властивість і стан за таким значенням слова «відкритий», як: а) прямий, відвертий, щирий (про вдачу, погляд і т. ін. або людину з такою вдачею); б) неприхований, нетаємний; явний; в) зовнішній; наземний тощо [1, с. 172]. Неважко звернути увагу на те, що зміст цих слів підтверджує їх лінгвістичну близькість.

Неспинна дискусія щодо сутності принципу гласності, викликана зокрема змістом ч. 1 ст. 7 ЦПК України, відповідно до якої гласність судового процесу визначається як усний і відкритий розгляд справ у судах. Так, одні науковці розглядають відкритість як елемент принципу гласності. М.Й. Штефан вважав, що закріплене в ЦПК України визначення змісту принципу гласності як відкритого розгляду справ у суді, не є повним. Гласність означає також відкритість усіх матеріалів справи для осіб, які беруть участь у справі, їхнє право ознайомлюватися з ними, обов'язкове їх інформування про час і місце судового засідання та про виконання окремих процесуальних дій. Гласність судового розгляду полягає також у праві публікувати звіти й повідомлення про судові процеси у пресі, інформувати про них по радіо, телебаченню та з використанням інших засобів масової інформації, обговорювати матеріали справи в трудовому колективі тощо. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної чи письмової інформації щодо результатів розгляду справи [34, с. 40]. В.А. Кройтор вважає, що відкритість є однією з форм реалізації гласності судочинства [13, с. 421].

У сучасній цивільній процесуальній доктрині існує тенденція до розширеного тлумачення змісту принципу гласності та відкритості цивільного судочинства. Так, В.В. Комаров гласність судочинства

чинства розглядає у трьох аспектах: як обов'язок суду забезпечити гласність судочинства; як право сторін на гласний розгляд справи; право бажаних (публіки) бути присутніми у відкритих судових засіданнях, розповсюджувати та отримувати інформацію про діяльність суду [22, с. 61]. О.О. Штефан вважає, що принцип гласності та відкритості цивільного судочинства має три складові: 1) гласність; 2) відкритість; 3) повне фіксування технічними засобами судового процесу задля досягнення мети цивільного судочинства – ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [35, с. 6]. Відповідно, вчена вважає, що цей принцип має й позначатись як принцип гласності та відкритості судового процесу та його повне фіксування технічними засобами в цивільному судочинстві.

Ж.М. Мельник-Томенко зазначає, що принципи гласності та відкритості мають розглядатися як окремі засади судочинства, що, у тому числі, підтверджується їх нормативною фіксацією в окремих статтях кодексу [18].

О.А. Мілієнко, своєю чергою, висловила припущення про недоцільність подвійних або потрійних назв відповідного принципу («гласність і відкритість», «гласність і доступність», «гласність і прозорість», «гласність і публічність»). Вчена на підставі аналізу відповідних норм КАС України, доктринальних досліджень щодо змісту принципу гласності, аналізу кодифікованих процесуальних актів (ГПК України, ЦПК України, КАС України, КПК України) та їх історичних попередників щодо тлумачення змісту принципів гласності та відкритості дійшла висновку, що «... найбільш оптимальною є назва "гласність"» [19, с. 4]. Разом з тим, О.А. Мілієнко, узагальнивши наявні доктринальні джерела, в яких досліджуються засади гласності та відкритості, формулює дефініцію цих принципів під терміном «принцип гласності та відкритості адміністративного процесу», що суперечить висловленій нею ж тезі. Так, на переконання вченої, – це один з базових принципів, на якому ґрунтуються норми адміністративного процесуального законодавства, реалізація якого забезпечується проведенням відкритого та усного судового розгляду адміністративної справи, винятком з якого є встановлені відповідним законодавством випадки. При цьому, як окремо наголошує вчена, дотримання принципу гласності та відкритості адміністративного процесу передбачає здійснення судом певних дій, які можна розділити на окремі етапи. Кожна здійснена судом дія з реалізації цього принципу має наслідком можливість для учасників судового розгляду та громадськості скористатись (активні дії; реалізація прав) чи не скористатись (пасивна поведінка щодо реалізації

своїх прав, або, іншими словами, «нереалізація наданих прав») [20, с. 71-72].

Вважаю, що **виходячи з назви й змісту ст. 7 «Гласність судового процесу» та ст. 8 «Відкритість інформації щодо справи» ЦПК України, зміст принципу гласності цивільного судочинства становлять дві основні правові вимоги, звернені прямо до суду, щодо необхідності забезпечення гласності та відкритості судового процесу, які претендують і на зазначені у визначенні назви самого принципу – принцип гласності й відкритості цивільного судочинства.** Така позиція знайшла підтримку у цілої низки вчених-процесуалістів. Так, у комплексі та єдності змісту двох складових (відкритості та гласності) розглядає цей принцип і М.В. Джафарова, на думку якої ознаками вказаного принципу є те, що: 1) він характеризує сутність і соціальний зміст права, являє собою одну з вихідних засад процесу формування, розвитку та функціонування конкретних правових норм і діяльності, що здійснюється на їх основі; 2) ґрунтується на конституційному праві доступу до інформації щодо здійснення правосуддя (розгляду адміністративних справ) та, відповідно, забезпечує його реалізацію; 3) отримав своє текстуальне та нормативне закріплення високого рівня узагальнення; дістав не лише певне конституційне закріплення (визнання необхідності), а й загальні умови та гарантії його реалізації як сформульованої вимоги до суду; 4) його здійснення є формою реалізації громадського контролю, дієвим засобом формування громадської думки про адміністративне судочинство, перевірки соціальної сутності права і, як наслідок, підвищення соціально-політичної активності громадян і зміцнення авторитету адміністративного суду та правосуддя в цілому; 5) він є дієвим засобом виховання правової, моральної та політичної культури громадян; 6) з його допомогою реалізуються завдання адміністративного судочинства; 7) він виступає гарантією законності при розгляді адміністративних справ судами [2, с. 103].

У цивільній процесуальній доктрині поряд з категорією «гласність» дослідники як синоніми використовують «відкритість» і «публічність». В.А. Кройтор, виходячи зі змісту ст. 7 ЦПК України, вважає, що зміст принципу гласності цивільного судочинства становлять правові вимоги, звернені прямо до суду (процесуальний зміст принципу гласності) і положення, які закріплюють права громадян, що виникають у зв'язку з проведенням відкритого судового розгляду (публічність) [13, с. 421]. Вважаю за можливе погодитись із такою позицією вченого.

Важливо зупинитись і на питанні значення принципу гласності та відкритості цивільного

судочинства. Вважаю за можливе підтримати позицію авторів, які зазначають, що гласність судового процесу в цілому є похідною від принципу незалежності суду та рівності сторін у судочинстві, забезпечує «прозорість» судочинства, тобто судовий процес стає «прозорим» за умов визнання пріоритету прав людини і громадянина, а суспільство зацікавлене в незалежному суді та рівності сторін, і тому лише в умовах гласності судова незалежність і рівність сторін стають гарантованими; натомість гласність судочинства, яка також є необхідним елементом правосудної діяльності органів судової влади та умовою реалізації права на судовий захист інтересів суспільства у справедливому правосудді, проявляється в таких трьох аспектах: обов'язок суду забезпечити гласність судочинства; право сторін на гласний розгляд справи; право бажаючих бути присутніми у відкритих судових засіданнях, поширювати та отримувати інформацію про діяльність суду [17, с. 45].

Висновки. У підсумку викладеного зауважимо, що в цілому підтримуючи окремі висловлені вище тези з приводу доктринального тлумачення змісту принципу гласності та відкритості (саме як засади судочинства) та їх співвідношення між собою, відзначаю, що наразі вказану засаду варто розглядати як дві основні вимоги до суду, що й має позначатись і в назві цього принципу. Цей висновок, як уже зазначалося, зокрема підтверджується й оновленим цивільним процесуальним законодавством.

Зважаючи на національне цивільне процесуальне законодавство, положення міжнародно-правових актів, практику ЄСПЛ, можна дійти висновку, що змістовні положення принципу гласності та відкритості цивільного судочинства мають сприяти завданням судочинства, безпосередньо справедливому судовому розгляду, забезпечення якого є одним з основоположних принципів демократичного суспільства у значенні Конвенції (п. 56 рішення ЄСПЛ від 10 грудня 2009 р. у справі «Шагін проти України») [24].

Обов'язковою складовою принципу гласності та відкритості цивільного судочинства є його відкритість, оскільки відмова національних органів повідомити заявникові про дату та час слухання в цій справі розглядалася як порушення гласності судового розгляду (п. 40 рішення ЄСПЛ від 8 листопада 2005 р. у справі «Стрижак проти України») [23].

Таким чином, виходячи з назви й змісту ст. 7 «Гласність судового процесу» та ст. 8 «Відкритість інформації щодо справи» ЦПК України, зміст принципу гласності цивільного судочинства становлять дві основні правові вимоги, звернені прямо до суду, щодо необхідності забезпечення гласності та відкритості судового процесу, які претендують і на зазначені у визначенні назви

самого принципу – принцип гласності й відкритості цивільного судочинства.

Реалізація принципу гласності та відкритості цивільного судочинства, є, з одного боку, досягненням завдань і мети цивільного судочинства, а з іншого – реалізацією права на справедливий судовий розгляд та одну з його складових – права на доступ до правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
2. Джафарова М.В. Зміст та процесуальне значення принципу гласності та відкритості адміністративного судочинства України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. Вип. 1. Т. 2. Херсон, 2014. С. 99–104.
3. Ізарова І.О. Закритий судовий розгляд справ в порядку цивільного судочинства: практика Європейського Суду. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 295–299.
4. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 24.08.2023).
5. Король В.В. Фіксування судового засідання за допомогою технічних засобів як складова засади гласності і відкритості кримінального провадження. *Наше право*. 2015. № 4. С. 104–110.
6. Кройтор В.А. Гласність як одна з основних засад цивільного судочинства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2008. № 2. С. 64–66.
7. Кройтор В.А. Дія принципу поєднання гласності та можливості її обмеження в цивільному судочинстві при розгляді справ про усиновлення дітей. *Приватне та публічне право*. 2017. № 3. С. 49–53.
8. Кройтор В.А. Засади публічності в римському цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 4. С. 68–71.
9. Кройтор В.А. Зміст принципу гласності цивільного судочинства: процесуальний аспект. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. № 25. С. 354–360.
10. Кройтор В.А. Підстави та загальний порядок здійснення розгляду цивільної справи у закритому судовому засіданні. *Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского*. Серія: Юридические науки. 2007. Т. 20 (59), № 1. С. 88–93.

11. Кройтор В.А. Принцип усності в цивільному судочинстві. *Право і безпека*. 2009. № 2. С. 144–151.
12. Кройтор В.А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики : монографія. Харків : Право, 2020. 672 с.
13. Кройтор В.А. Процесуальний зміст принципу гласності цивільного судочинства. *Форум права*. 2011. № 3. С. 419–427. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 24.12.2023).
14. Кройтор В.А. Система принципів цивільного процесуального права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 42. С. 15–23.
15. Кройтор В.А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства : автореф. ... дис. д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 40 с.
16. Кройтор В.А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 600 с.
17. Курс цивільного процесу : підруч. / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін. ; за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.
18. Мельник-Томенко Ж.М. Принципи гласності судового процесу і відкритості інформації щодо справи: правова природа та наукові підходи до її визнання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Том 3. Випуск 1(16). С. 161–166. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1-3_2017/34.pdf (дата звернення: 12.09.2024).
19. Мілієнко О.А. Принципи гласності та відкритості в адміністративному судочинстві України: теорія, досвід реалізації та адаптації до європейських стандартів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 : адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запоріжжя, 2016. 18 с.
20. Мілієнко О.А. Принципи гласності та відкритості в адміністративному судочинстві України: теорія, досвід реалізації та адаптації до європейських стандартів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2016. 254 с.
21. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 24.01.2024).
22. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / В.В. Комаров, В.І. Тертишніков, В.В. Баранкова та ін. ; за заг. ред. В.В. Комарова. Харків : Харків юридичний, 2008. 928 с.
23. Рішення Європейського суду з прав людини від 08.11.2005 р. у справі «Стрижак проти України». URL: http://zaNon2.rada.gov.ua/laws/show/980_441 (дата доступу: 05.12.2023).
24. Рішення Європейського суду з прав людини від 10.12.2009 р. у справі «Шагін проти України». URL: http://zaNon3.rada.gov.ua/laws/show/974_612 (дата доступу: 05.12.2023).
25. Рожнов О.В. Принцип оперативності в цивільному процесуальному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2000. 20 с.
26. Сакара Н.Ю. Основні засади цивільного судочинства та розумність строків розгляду справи судом. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 142. С. 77–89.
27. Серветник А.Г. Співвідношення принципів відкритості, гласності та публічності цивільного судочинства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. № 12. Том 2. С. 58–61.
28. Словник української мови : в 11 т. Т. 2 : Г–Ж / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; редкол. : І.К. Білодід (голова) та ін. ; уклали : А.П. Білоштан та ін. ; ред. : П.П. Доценко, Л.А. Юрчук. Київ : Наукова думка, 1971. 550 с.
29. Тертишніков В.І. Поняття та значення принципів цивільного процесуального права. *Цивільне процесуальне право України* : підруч. для юрид. вузів і ф-тів / В.В. Комаров, В.І. Тертишніков, Є.Г. Пушкар та ін. ; за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 1999. 592 с.
30. Тертишніков В.І. Принципи цивільно-процесуального права : текст лекції. Харків : Юрид. ін-т, 1991. 20 с.
31. Тертишніков В.І. Цивільний процес (лекції) : навч.-практ. посіб. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2011. 230 с.
32. Турлова Ю.А. Принцип гласності в оновленому процесуальному законодавстві України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 4. С. 195–198.
33. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–42. Ст. 492.
34. Штефан М.Й. Цивільний процес : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ : Ін Юре, 2001. 696 с.

35. Штефан О. Принцип гласності та відкритості судового процесу і його повне фіксування технічними засобами в цивільному судочинстві України. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2022. № 2. С. 5–14.
36. Ясинок М.М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2004. 23 с.